

Світлана Дячок,
кандидат філологічних наук,
викладач української літератури
Чортківського коледжу економіки та підприємництва
Тернопільського національного економічного університету,

«КОБЗАР» ЯК ДЖЕРЕЛО ІНТЕРТЕКСТУ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті через компаративний аналіз творів Тараса Шевченка і Ліни Костенко проведено паралелі творчості, знайдено першопричини та джерела інтертексту Ліни Костенко, зокрема зосереджена увага на «Кобзарі». Виділено історіософську концепцію української нації, вироблену ще Т. Шевченком у своїй мистецькій спадщині й розвинуту в поетичному доробку Л. Костенко.

Ключові слова: інтерпретація, інтертекстуальність, ліричний герой, «Кобзар».

Що писав би Шевченко
в тридцять третьому,
в тридцять сьомому роках?
Певно, побувавши в Косаралі,
побував би ще й на Соловках
«Заворожи мені, волхве!» Ліна Костенко

Тарас Григорович Шевченко. Ніби все про нього знаємо. Стільки читано-перечитано, передумано, а приходимо до думки, що Шевченко як явище – невичерпний, неосяжний, феноменальний, істинний, бо за кожним його словом стоїть Україна, а ми – на шляху до неї. Тож чи не кожен свідомий українець має перечитати «Кобзар» Тараса Шевченка, бо «Кобзар» є не тільки література [2; 211], це, перш за все, джерело просвітницько-культурне, виховне, і, врешті-решт, суспільне. Усвідомлюючи сьгоднішні події, ще раз переконуємося у пророчих словах Шевченка. Пророцтва Тараса Григоровича підхопила і наповнила сучасним баченням та розумінням Ліна Костенко.

Зазначимо, що літературознавчих досліджень про поетичне сприйняття та інтерпретацію творів Тараса Шевченка поетесою Ліною Костенко обмаль. Це лише поодинокі зауваження, зроблені В. Брюховецьким, О. Переломовою, В. Чотарі, Т. Хом'як та М. Дмитренком.

Де ж відчутний той шевченківський відгомін, який зумів так добре влитися у канву слів сучасниці, що й не пізнаєш де чие?

Одним із творів Ліни Костенко, що суголосно перегукується з пророцтвами Шевченка, є поезія *«Кобзарю...»* [7; 112], побудована у формі діалогу автора з Кобзарем. У чотирьох строфах Ліна Костенко розповідає своєму попереднику з дев'ятнадцятого століття Тарасові Шевченку про нелегку епоху, *«оцей двадцятий невгомонний вік»*. Значною мірою афористична кінцівка твору виявилася пророчою щодо самої творчості Ліни Костенко.

Бо пам'ятайте,
Що на цій планеті,
Відколи сотворив її пан Бог,
Ще не було епохи для поетів,
Але були поети для епох! [7; 113].

Та й і це можна зрозуміти, бо виправдання знаходимо у тому, що обидва поети духовно обізнані, щирі та справжні українці, небайдужі до вічного, до *«краси земної»*, *«світу ясного, невечірнього»*, до *«травинки і тваринки»*.

У риторичних питаннях до Кобзаря поетеса підносить себе на один щабель із ним: *«...ми, співці краси земної»*. І це не завишена самооцінка! Це підтверджена думка про те, що одну спільну корисну життєву роль мають пророки – будити народ: *«Схаменіться, недолюди, / Діти юродиві! / Подивіться на рай тихий, на свою країну! / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну, Розкуйтеся, братайтеся! / У чужому краю / Не шукайте, не питайте / Того, що немає...»* [10; 316], - читаємо у Шевченка *«І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє»*.
Продовження думки-заклику до майбутніх поколінь у Кобзаря:

Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому навчаєтесь,
Й свого не цурайтесь [10; 320] .

Знаходимо такий заклик і в Ліни Костенко:

- А ви гартуйте ваші голоси!

Не пустослів'ям, пишним та барвистим,
не скаргами,

не бєлькотом надїй,

не криком,
не переспївом на місці,
а заспївом в дорозї нелегкій [7;113], -

Бачимо, що і слова Кобзаря, і рядки, вкладені в його вуста Ліною Костенко, написані подібною манерою. Це свідчить про глибоку обізнаність поетеси з Шевченковим творчим почерком. Також поезія Ліни Костенко наповнена зосередженістю, творчим запалом, спонтанністю, імпульсивністю... А ще й багатий життєвий досвід, переважно не солодкий, – от і маємо влучні та емоційні рядки віршів обох поетів.

«Гайдамацьким» мотивом про плинність часу розпочинає Ліна Костенко свою поезію «Кобзарю...»:

Завихрень – безліч.
Тиші – анітрохи.
А струсам різним утрачаєш лік,

що перегукується із початком Кобзарєвої поеми «Гайдамаки»:

Все йде, все минає – і краю немає,
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло... [10; 100].

У Тараса Шевченка бачимо Дніпро як символ України, те, до чого лине серце на засланні: *«Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!»*, *«Буду віршувати,/ Нудить світом, сподіватись / У гості в неволю/ Із-за Дніпра широкого / Тебе, моя доле!»*. Дніпро – це місце, яке хоче увіковічнити поет навіть після смерті: *«Як умру, то поховайте мене на могилі, / Серед степу широкого, / На вкраїні милій, / Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі / Було видно, було чути, / Як реве ревучий»* [10; 335]. Бо й справді: *«Нема на світі України, / Немає другого Дніпра»* [10; 316].

Лейтмотивом звучить у поезії *«Княжа гора»* Ліни Костенко любов до Києва, його оспівування та звеличення (*«І так же тут любо! Дніпро під самим порогом»*). Невипадковим є й образ Дніпра – плинної ріки, один із постійних у

всій творчості Ліни Костенко. Та все ж таки, осучаснена Ліна Костенко не знаходить устами ліричного героя місця на рідній землі: *«Земля ж моя рідна! / Нема на тобі притулку. / Поети твої – і ті вже тобі чужі»* [8; 46]. Саме так показує поетка актуальні проблеми суспільства, болі, які тривожать її душу.

Попри те, головний смисл поезії – це глибоке переконання митця у власній потрібності своєму народу, що звучить в останньому рядку вірша «Княжа гора» Ліни Костенко. Саме потрібність народові підтримувала Тараса Шевченка усе життя, не давало йому покинути творчість навіть за умов суворої заборони писати. Щось схоже і в шістидесятницькому періоді Ліна Костенко. Так, відчуваючи глибоку зневагу до тих, хто нищить державу та її народ, не має жодних сумнівів у тому, що вітчизні її праця потрібна. Глибинний зміст біографії Тараса Шевченка, інтерпретований поетесою у вірші «Княжа гора», ідеї поета-борця накладаються одна на одну, подають нам дві зовсім різні і такі схожі епохи: XIX та XX століття.

То де ж, все ж таки, криється таке чітке інтерпретоване підґрунтя? Що є схоже в житті та світосприйнятті двох митців? Деякі біографічні моменти вже вдалося співставити. Тарас Шевченко в дитинстві пізнав кріпацтво та сирітство, а у зрілому віці зазнав поневірянь на засланні та в казематах. Ліна Костенко в дитинстві бачила жорстокість війни, а в дорослому житті пережила заборону друкуватися. Виявляється, світосприйняття поетів та їхнє ставлення до подій свого життя де в чому співпадає, про що свідчить і величезний творчий спадок. Часто Ліна Костенко інтерпретує життєвий шлях Кобзаря крізь призму власної долі. Проте більшість біографічних фактів присутні й в самій поезії Кобзаря.

До порівняльних інтерпретації варто віднести й *«Давидові псалми»* Тараса Шевченка та Ліни Костенко. Зрозуміло, що первинне джерело – це Біблія. Проте суголосний початок «блаженний муж» чи «блажен той муж» проносять головний лейтмотив звернення і одночасного возвеличення людини, яка не може бути по своїй суті підлабузником, «блазнем», брехуном, злодієм... [4; 87].

Остаточним переконанням того, що джерелом поезії Ліни Костенко у багатьох випадках є «Кобзар», говорить твір *«Брейгель. «Падіння Ікара»* [7;

232]. Це яскраве «суголосся» із відомим твором Тарас Шевченка «Садок вишневий коло хати». Так у Шевченка, «Вечірня зіронька встає», у Костенко – «згасало сонце», у Кобзаря «хрущі над вишнями гудуть», у Ліни Василівни «гула бджола», у першого – «плугатарі з плугами йдуть», відповідно – «ратай ходив за плугом».

Та найяскравішим, на наш погляд, інтерпретованим твором із елементами алюзії є поезія Ліни Костенко *«Я скоро буду виходити на вулиці Києва»* [7; 209]. Саме тут і шевченківська «сім'я вольна і нова», і «слово, що його Тарас коло людей поставив на сторожі?!»

Як ліричний герой поезії Ліни Костенко, Тарас Шевченко постає в її поезіях у різних символічних проєкціях: генія-мученика, попередника шістдесятників, поета-в'язня й просто сентиментального чоловіка. То вона із ним веде відкритий діалог (*«Кобзарю»*), то співпереживає з поетом та сумує над його життєвими моментами (*«Кобзар співав в пустелі Кос-Аралу»*), то ділить радість (*«Повернення Шевченка»*).

Окремою сторінкою перечитаного «Кобзаря» Ліною Костенко є її роман у віршах «Берестечко», зокрема, образ Хмельницького. Звичайно, що обидва поети проаналізували відповідну літературу про національно-історичний простір й час, та вивели мистецький діалог щодо концепції постаті Богдана Хмельницького на особливий рівень.

У своїй поетичній спадщині Тарас Шевченко неоднозначно оцінює Богдана Хмельницького: його названо великим, славним, мудрим гетьманом, розумним козацьким батьком, проте таким номінаціям поет надає іронічного звучання: *«У дурні німчики обули / Великомудрого гетьмана»* («За що ми любимо Богдана?») [10; 335]; *«І препрославлений козачий / Розумний батьку!.. і в смердячій / Жидівській хаті б по- хмеливсь...»* («Якби-то ти, Богдане п'яний...») [9; 596]; *«Аміль тобі, великий муже! / Великий, славний! та не дуже...»* (там само). Окрім того, Б. Хмельницького названо *«нерозумним сином»* матері України (*«Розрита могила»* [9; 225]). До речі, саме народна пісня, як зазначав О. Гончар, була «матір'ю Шевченкової поезії» [2, 6]. Тільки у

поемі «Перебендя» згадуються пісні різних жанрів, зокрема: «...Поки сонце встане...// Посідали.// «А хто, братця, // Співа про Богдана? // Я співаю. // І про Ясси, // І про Жовті води, // І містечко Берестечко...». До речі, пісенною є основа ще одного роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай».

Тарас Шевченко дотепер вражає нас своєю безмежною обізнаністю в царині українського фольклору.

Ой, Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір
На свою Україну
Що, колишучи, співала
Про свою долю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю [10; 225].

У Ліни Костенко Богдан Хмельницький – жива людина, яка існує в часі й просторі, зображена в романі в конкретний історичний момент – після поразки під Берестечком: «Я, гетьман Богдан Хмельницький, / розбитий під Берестечком. / Сиджу у старій фортеці і долю свою клянжу» [6].

Богдан Хмельницький усвідомлює свою провину перед відданими йому вояками й цілим українським народом, намагається сам дати собі відповідь, у чому полягає його гріх, й спокутувати його: «Моя вина. Мій гріх перед людьми. / Усе ж було за нас. / Чому ж програли ми?!»; «Моя ганьба, моя провина. / Щоб втрапить до таких тенет!»; «Простіть мене. Від Ворскли до Дунаю. / По саме море, по Стамбул простіть!». Гетьман свідомий того, що він зазнав поразки, обравши не тих союзників, призвів людей на смерть, а найгірше – не створив Української держави. Герой передбачає всі можливі звинувачення прийдешніх поколінь, зокрема висловлені Т. Шевченком у його поетичному доробку: «Я так як чую з днів пізніших / оте презирливе: ага, / це ж він підписувавсь – підніжок, / чиєсь милості слуга!»

Патріотичні заклики Кобзаря лунають і з сторінок поезій Ліни Костенко: «Коханий мій рідний народе, ти збудешся врешті чи ні?» [7; 246]. І попри все «в антинароді свій народ люблю» [7; 247].

У віршах і долі Кобзаря та Ліни Костенко, як видно, можна віднайти спільні риси. Але ми далекі від думки про наслідування або продовження поетесою традицій великого попередника. Ліна Костенко сама обрала й вистраждала власний складний світ поетичного слова. Відзначені риси її індивідуально-авторського стилю утілюється завдяки широким використанням поеткою інтертексту світової літератури та культури, котрий органічно вплітається в тканину її творів, стає національно-патріотичним, справжнім, інтимним.

Таким чином, аналіз вибраних поезій Тараса Шевченка та Ліни Костенко, образу Б. Хмельницького у творчості двох визначних українських поетів – дає підстави говорити про існування спільного національного культурно-ідейного часопростору: у своїх творах Л. Костенко тонко вловлює, розуміє та розвиває думки, висловлені Т. Шевченком ще в середині XIX ст. Це дає підстави говорити про тяглість історіософської концепції української нації, виробленої Т. Шевченком у своїй мистецькій спадщині й розвинутої в поетичному доробку Л. Костенко, останнього поета-генія бездержавного періоду України. А якраз реалізувати цю концепцію допомагає використання інтертексту, адже в сучасному літературному й культурному процесі *«інтертекстуальність стала обов'язковою частиною культурного дискурсу і одним із основних художніх прийомів, оскільки принципова еkleктичність і цитування є домінуючими рисами сучасної культурної ситуації»* [5, с. 3].

Поспішив Борис Грінченко із висновком про те, що «в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [3].

Література

1. Гончар О. Вічне слово // Шевченко Тарас. Кобзар. – К., 1993.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. – К. : Рад. Письменник, 1991.

3. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалог про українську національну справу / НАН України. Ін-т укр. археографії. – К., 1994.
4. Дячок С.О. Інтертекст у поезії Ліни Костенко: Дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019. 186 с.
5. Ковбасенко Ю. Література постмодернізму: По той бік різних боків. Зарубіжна література в навчальних закладах України. №5, 2002.
6. Костенко Л. В. Берестечко: іст. роман / Ліна Костенко; [авт. післямов І.Дзюба, В.Панченко]; іл.С.Якутович. – К.: Либідь, 2010.
7. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012.
8. Костенко Л. Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключек. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999.
9. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1983.
10. Шевченко Т.Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Тарас Григорович Шевченко ; упоряд. та комент. С.А.Гальченка ; передм. І.М.Дзюби. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014.

Summary

In the article through the comparative analysis of Taras Shevchenko's and Lina Kostenko's works the parallels are made, the origin and the sources of Lina Kostenko's intertext are found ,especially the attention is focused on "Kobzar". Particularly the historiosophic conception of Ukrainian nation is emphasized, which was made by T.Shevchenko in his artistic heritage and developed in Lina Kostenko's poetical works .

KEY WORDS: interpretation, intertextuality, lyric hero, "Kobzar".